

۱۹۲۶

ایکینجی جلد

تورکیات مجموعہ سی

استانبول دارالفنون تورکیات استیتوسی طرفندہ نشر ابیدلیر

مدیر:

کرم سبلی زاده محمد فؤاد

استانبول دارالفنون شده «تورک ادبیاتی تاریخی» مدرسی

استانبول - دولت مطبعہ سی

۱۹۲۸

تویوغ

کوبییلی زاده محمد فؤاد

استانبول دارالفنوننده «تورك ادبیاتی تاریخی» مدوسی

تورکلرک خلق ادبیاتینده برطاقم خصوصی نظم شکلرینک موجودیتی اسکیدن بری معلومدر. «مانی، قوشوق، تورکو، وارساغی، الخ...» کی، مختلف اسملر آلتینده مختلف تورک ساحهلرینده یاشایان بونظم شکلرندن باشقا، قلاسیق ادبیاتمه مخصوص بعض محدود شکلر داها واردرکه، ادبیات تاریخی اعتباریله، بونلرک تدقیق چوق بویوک بر اهمیت عرض ایتیمکدهدر: سائر اسلامی ادبیاتلرده بولونمایه رق یالکیز تورک قلاسیق شهرنده میدانه چیقمه لری، بونظم شکلرینک، اساس اعتباریله تورک خلق ادبیاتندن کیمکده اولدیغنه بر دلیل اولدیغی کی، قلاسیق تورک شعرینک - سطحی نظرمد قفلاک ظنی وجهله - اسیرانه بر تقلیددن عبارت اولما دیغنی ده کویستره بیلیر. ایشته بو مقاله مزه موضوع تشکیل ایدن «تویوغ» شکلی، قلاسیق شعر مزده کی خصوصی نظم شکلرندن بری، و مختلف نقاط نظر دن، بلکه ده اک مهمیدر [۱].

I

«تویوغ» شکلنک منشأ و تکاملی حقنده کی فکرلر مزی شرحه کیریشمه دن اول، شرق ائرلرینده و غرب تدقیقلرینده بوکا عا ئد یوروتولن مطالعاتی بورایه نقل ایتک فائده سز صانیلاماز. شیمدی یه قدر بیلیندیکنه کوره، «تویوغ» نامی آلتینده کی اسک منظومه لر،

[۱] بو مسئله حقنده یاپیش اولان ایلاک اطرافلی تدقیق «سامائیلوویچ» ک «موسولمانسکی میر، صانی ۱، پتروغراد ۱۹۱۷، ص ۱۰ - ۲۲» ده «نوائی تویوغلری» نامی آلتینده کی مقاله سیدر. بوراده، آوروپا عالم لری طرفندن «تویوغ» حقنده یازیلش بوتون مطالعاتدن و «میزان الاوزان» ده داخل اولق اوزره مختلف شرقی منبعلرندن استفاده ایدیلش، و بو شکل تکاملی حقنده بعض شایان دقت فکرلر

آناطولی تورك شاعر لرندن اولوب لهجه اعتباريله «آذرى» دائره-سنة-ادخال ايده بيله جكمز [۱] مشهور «قاضى برهان الدين» هاندد [۲]. روس مستشرقلرندن «م. ليورانسكى» بوشاعرك اون ايكي توبوغنى روسجه بىله ترجمه و نشر ايده ركن ، «نوائى» نك «ميزان الاوزان» نده «توبوغ» حقهنده كي معلوماتى ده ترجمه و نشر ايتمشدى . «سامائيلوويچ» ، «نوائى توبوغلى» حقهنده كي مقاله سنده «له نينغراد» عمومى كىتابخانه سنده كي «ميزان الاوزان» نسخه سندن نقللا بو متنى اقتباس ايدييوركه ، بزم ، پارس مى كىتابخانه سنده كي مشهور «كليات نوائى» دن استنساخ ايتديكمز متن [ورق ۲۷۵] ايله عيناً تطابق ايتكده در :

يانا ترك اولوسى تخصيص چغتاي خاقى ارا شايع اوزان كيم الار سرودلارين اول وززلار بيله ياساب مجالس دا آيتورلار بيريسى توبوغ دور كيم ايكي بيت قه مقرر دور وسى قيلورلاركيم تجنيس آيتاغاي واول وزن رمل سدس مقصور دور مونداق كيم (نظم)

يارب اول شهد وشكر يالب ميدور يامكر شهد وشكر يالب ميدور
جانجه پيوسته ناوك آتغالى غمزه اوقن قاشيغه يالب ميدور

«نوائى» ، كرك ديوانك مقدمه سنده [۳] ، كرك «محاكمة اللغتين» نده [۴] «توبوغ»

ايلرى سورولمشدر . بزم بو مقاله دن تماماً بى-خبر اولازق ۱۹۲۴ ده «بىي مجموعه» ده [ص ۷۹ ، ص ۲۶۲] نشر ايتديكمز كوجوك مقاله ده ايله ، بونظم شكنك ممشا و تكملى حقهنده باشقا نقطه نظرل سرد ايدلشدر . بو مقاله ده «سامائيلوويچ» ك مذكورلرندن استفاده ايدلديكي كي ، «باورشاه» ك - شيمدى بىله قدر موجودى بيله معلوم اولمايان - عروض رساله سندن وسائر بوكي مختلف منبعلر دزدده استفاده اولوندى .

[۱] بافكر: ديوان فضولى مقدمه سى، استانبول ۱۹۲۴ ، ص ۹ . - وآذرى ادبياته عائد تدقيق ، باكو ۱۹۲۶ ، ص ۱۲

[۲] گپ ، اشعار عثمانيه تاريخى ، ج ۱ ، ص ۲۱۱ ، اوندن نقللا «سامائيلوويچ» ك مقاله سنده . «قاضى برهان الدين» ديوانك يكانه يازمه سى حقهنده ايضاحات آلمق ايجون «ريزو» نك قاتالوغنه بافكر . استانبولده جناب شهاب الدين بكك ب مقدمه سيله طبع ايديلن قاضى برهان الدين ديوانك «توبوغات» قسمي اصلا شايان اعتماد دكلدر .

[۳] «بارچا مرغوب و معتدل توبوغلار بارچا تركى اسلوب بو ابيات ذيلى دا نجيل و بوشاعار خيلى دا منديل بولدى» [ديوان مقدمه سنده ، ييليوتهك ناسيونالده كي كلياتدن] .

[۴] «بو تجنيس دا مونداق ديليب دور كيم (نظم) چون پرى و حوردر آتيناك بيكيم . سرعت ايجره ديو ايرور آتيناك بيكيم . هر خدنكى كيم اولوس آندين قچار . ناتوان جانيم سارى

شکندین بحث ایتمیش، جئی برمئظومه سنده بونک «قوشوق» شکله فائیتائی ده سوبله مشیمه ده [۸]، بونلر «میزان الاوزان» ده کی معلومانه برشی علاوه ایتمور. «نوائی» دن صوکر بونظم شکلی حقه ده اک اطرافلی، حتی «نوائی» دن چوق داها مفصل صورتده معلومات ویره، «بابور شاه» در. اونجی عصر تورکلکنک بوچوق ممتاز سیاسی، ۱۹۲۳ ده یارسده «بیللیوتهک ناسیونال» ک تورکجه یازمه لری آراسنده بولوب میدان حیقاردیغم «عروض» رساله سنده [۲]، «فاعلاتن فاعلاتن فاعلات» وزنندن بحث ایدرکن «تویوغ» حقه ده

آنینک بیکیم. بواکی بیت که تجنیس تام دور هم ترک شعراسی خاصه سی دور که سارت دا یوقتور ومونی «تویوغ» دیرلار ومونوک تعریفین «میزان الاوزان» آتلیغ عروض که بیتلیب دور آنداقیللیب دور. یانا «ایت» لفظی و آنداداغی بونوع اوج معنی بار آنداق که (بیت) ای رقیب اوزنی انکا توتساک هم ایت. ییزکا رحم ایلاب آنینک کوییدین ایت. کرچه بار دوزخ چا عشقینک شعله سی. یزنی اوز ایلمکینک بیله اول ساری ایت [محاکمه اللغین، استانبول طبعی، ص ۸۰].

[۱] «نوائی» خسه سنده کی شویتدن آکلاشیلاجنی کبی: آکلایان سیزدا تویوغ بحرینی. قایسی تویوغ بلکه قوشوق بحرینی.

[۲] «بابور شاه» ک شخصی و اثرلری علم عالمده اسکیدن بری نظر دقتی جلب ایدرک اوکا عائد برجوق شیر یازیلدی بی حالده. مثلاً «دهنسن روسی، به ودریج، قله مان هوآر، سامائیوویج» کی عالمک اثرلرنده. «اونک عروضه عائد اثری بوکونه قدر تماماً مجهول قلشدر. ۱۹۲۳ تشرین اولنده یارسده بولوندیغ صیراده «بیللیوتهک ناسیونال» یازمه لری قاتالوغنده مؤلفی مجهول برجعتایجه عروض رساله سی اولدیغنی کوردیم [Cat. d. Sup. Ture, 1308]. تورک نظم شکلرینه عائد بعض معلومات بولق امیدله اثری تدقیق ایدنجی، «بابور شاه» عائد اولدیغنی کوردیم. ۹۰۵ ده «حاجی محمد سمر قندی» طرفندن استنساخ ایدیلش اولان بو نسخه نك، نه باشنده نه ضوکننده مانکی مؤلفه عائد اولدیغنه دائر برقید یوقدر. باشده برکتابه وارسده ده، صولدن باشلاماسنه نظراً بونک صوکرادن یایلدیغنی محققدر؛ کتاب بردن بره «بیلکیل کیم شعرینک اوزانی نینک مداری...» دییه باشلایور. آرده موضوع بحث ایدیلن وزنلردن مستعمللرینه یالکنز فارسی دکل تورکجه مثاللر بولونمش، مخترع وزنلره ایسه ساده تورکجه مثال کتیریشدر: «جمیع مستعمل وزن لارغه هم فارسی وهم ترکی بیت کیتورولسکای. هر وزن کیم مستعمل بولماغای یا اولکیم مخترع بولماغای، ترکی بیت بیله اکتفا قیلماغای. هر کیم نینک بیتنی کیتورولسه اتنی بیتلیکای. مکر اولکیم قایلی معلوم بولماغای. قایلی مذکور بولغان ترکی بیت. مؤلف نیک بولغوسیدور» [ورق ۲۷]. کتابده بالناسبه بعض وقایع تاریخیه ده ذکر ایدیلکده و مؤلفک مراجعت ابتدیی بعض عروض رساله لرنک اسمی کچمکده در: «تاریخ توقوز یوز اون برده کم سلطان حسین میرزا محمد شیانی خان نینک دفعی غه عزم جزم قیللیب تمام اوغلانلارنی تیلاقی. منی داغی تیلاقی ایزدی، کابل دین خراسانغه متولجی بولغاندا، یول آتاسیده میرزانینک فوقی خبری کیلدی. باوجود بوخانواده نینک ناموسنی قرالاب کیل مرغاب یقاسیده سلطان

اولدجه ایضا خانه کیریشمکده درکه ، [ورق ۱۳۸-۱۴۰]، اهمیتنه بناء عیناً نقل ایدیورز!

نچوک کم عجم شعرا سی رباعی وزنیغه حد معین مقرر قیلب تورلار ترك فصاحتی هم بو وزنغه حد معین مقرر قیلب ایکی بیت ایتب نورلار توپوقغه موسوم دور بو وزنلار مغول خانلاری بیله ترك سلاطینی نینگ بجالسیده توپوق نینگ گوب اشتیاری بار ایکاندور هرکشیکا ایاق دوری یتکانه مناسب حال توپوقنی تقسیم قیلب بیرلار ایکاندور توپوق نیجه نوع دور براولکم هراوج قافیه داتنجیس رعایت قیورلار نچوک کم

شه سوپورای آستانینگ یوز ایله
ایکی یوزلوك مدعی دین فی غنیم
تیمکدین نیجه اورای یوز ایله
کر ایشیم توشه الار دین یوز ایله

نوائی

لعایدین جانیغه اوتلر یاقیلور
مین وفا یی وعده سیدین شادمن
قاشی قدیمی جفادین یاقیلور
اول وفا ییلما که قیلماس یاقیلور

نوائی

اولکه هرکوزی غزال چین دورور
چونکه کوب یلغان ایتی اول منکا
قاشیدا پیوسته آینک چین دورور
کردیسم یلغانی انی چین دورور

نوائی

تاچقاردی خط عذار پاک دین
ایستار ایردی ایل بورون یوز مهرا یله
کل یوزی آزرده بولدی پاکیدین
ایمدی اول یوز مهری کتی پاکیدین

نوائی

ینه براولکم قطعه دیک بورونفی بیت نینگ اولفی مصراعیده قافیه رعایت قیلمای بیت لار نینگ قافیه سیده تنجیس کیتوزورلار نچوک کم

حسین میرزا لاریله ملاقات قیلدیم . یو جمعیت نینگ استماعیدین محمد شیانی خان یوروش یراغین تاعای بلخ دین ماوراءالنهر مراجعت قیلدی . اوشال فرصتده ، میرعطاءالله مشهدی نینگ شعر صنایعی تیکان بدایع الصنائع اتلق رساله سی نظرغه کیلیدی . متون صنعتی ده مونداق دیب تور : « [ورق ۳۶] . کرک آرده شاعری تصریح ایدیله یکن نظم لر ، کرک شو یوقاریکی افاده ، کتابک مؤلفنی آ کلامقه در . فقط ، ۱۲۷ نجی ورقده مؤلفک کیم اولدینی و بوساله نیک هانکی تاریخدن صوکر ا یازیلدینی دما قاطعی اولارق آ کلاشیلیور : « تاریخ توقوز یوز یکریمی سکزده مین داغی امام ابو حنیفه مذهبی داتینکری توفیقی بیله برفقی نظم قیلدیم ، متین غه موسوم ... » . ینه اوراده « مبین » دن بعض پارچه لر مذکور اولدینی کبی ، « سفردده بیاض غه باردینی مناسبت بیله » اوراده سفر مسئله لر نی ده موضوع بحث ایتدیکنی سویلیور . « میزان الاوزان » دنده استفاده ایتدیکی آ کلاشیلان « بابور شاه » ک بوکتابنده ، توزکره مخصوص اولان نظم شکل لرندن ساده جه « ترخانی ، قوشوق ، تورکی ، اولنک ، نویوغ » موضوع بحث ایدیشدرکه ، بومتالده او قسملر کاملاً درح اولونمشدر .

بیرمه دیرلار اول وفاسیزغه کونکول کم اینک ییشی غه ارتوق ییشی بار
مین طمع اوزماس مین اولسام لعلیدین جان میننک جایم دور ایل نینک ییشی بار
نوائی

بر پری عشقیده مین دیوانه نی ای که ایستار سن کیل کلخن دا کور
برقدح اول کلنی خندان ایلادی ای کونکول نظاره قیل کل خنده کور
نوائی

مشک دور اول زلف یاعمر دراز یابولوبتور عنبر تر تارتار
قیلیدن ار قیلسه تلم نقاش چین اول قاپان اغرینک تکین تارتار تار
حاجی ایچہ کندنی

قیلماسه اول ای منکا نظر نیتانک تنکری طالع جون منکا یار اتمادی
اوق یارار ایردی کونکولوم دردیه نیتان کونکولوم اوچون یار اتمادی
حاجی ایچہ کندنی

ینه بر اولکم تجنیس رعایت قیلای اوچ قافیہ بیلہ ایترلار نجو ک کم

ایکی قاش وینچی پرچم دور سنکا راست قد و زلف پرچم دور سنکا
چون بوینکلنچ دور سنکا خیل وحشم خوبلق ملکی مسلم دور سنکا

ینه بر اولکم تجنیس رعایت قیلمای ایکی قافیہ بلور بیلہ ایترلار نجو ک کم

برولایت نه مقید بولماغیل کیل خراسان جانی غه عزم قیل
کر بارور بولسانک ایرور مین همرهنک ور تورار سن مین بارور مین جزم قیل
تویوق ده ینه بر نیچه نوع خاطر غه یتیب تورکم هیچ یرده کورولمایدور بر اولکم هر تورت قافیہ ده
تجنیس رعایت قیلنوب نور نجو ک کم

وصل دین سوز دیرکا یوق یارا منکا هجرارا رحم ایلا کیل یارا منکا
اوقونک ایچی کوب یمان یارا منکا مرهم لطفونک بیلہ یارا منکا

ینه بر اولکیم اوچ یرده تجنیس ردیف اوزینده بولونبتور تجنیس دین یوقاری داغی قافیہ رعایت
قائب تور نجو ک کم

مهر کم کوککا قیلور آهنگ تانک الیده بولسه ایماس فی رنگ تانک
خالی وایکی لی دیک بولماغای هند وار کینتورسه شکر تانک تانک

ینه بر اولکیم تجنیس دین بورون اوچ یرده قافیہ رعایت قیلنوب تور نجو ک کم

فی بلا یسک توروردول تاغی کوه غم فی فی ییلور دولت تاغی
همتی توت داغی دولت ایستاکیل همیتنک بولسه بولور دولت تاغی

ایشته « تویوغ » حقنده اسکی متیلرده بولونانک مهم معلومات، « نوائی » نک وبالخاصه

« بابورشاھ » ك شوپوقاريكي پارچەلر يدر . « نوائى » ، « محاكە اللغتين » نده « ميزان الاوزان » استناد ايتديكي كى [۱] ، « مجالس النفايس » ندهده تيمور طورونلرندن « ابوبكر ميرزا » ايله « سلطان اسكندر شيرازى » نك و « مير سعيد كابلى » نك توبوغلرندن بحث ايدەرك مثاللر كوستەرىر [۲] ؛ كذلك ، براز اول سويلەديكمز كى ، برديوانك مقدمە سنده بونظم شكلندن تەدبيركارانه بحث ايتديكي كى ، مثويلرندن برندهده اونك « قوشوق » شكلنه فائى اولديغى آكلاتير . معروف چغتاي لغتلرندن « سىنكلاخ » ايله اونك بر زبدهسى اولان « خلاصه عباسى » ده [۳] ، بونظم شكللى حقهده براز معلومات و يريلشدر كه ، اونلردن نقلاً « زم نكر » ك لغتنده (۱ ، ۲۶۴) ، « پاهودوقورتەى » ك لغتنده (۲۳۵) ، واورادن نقلاً « رادلوف » ك لغتنده (۳ ، ۱۱۷۵) موجوددر [۴] . « وامبەزى » ايسه چغتاي لغتنده بوكه ينى « وزن ، قافيه » ديه ياكليش بر صورتده تعريف ايدەر [۵] . « رادلوف »

[۱] محاكە اللغتين ، استانبول طبعى ، ص ۸۰

[۲] « ابوبكر ميرزا » دن يدنجى مجلسده بحث ودردر ؛ « نوائى » اونك شو توبوغنى بالخاصه ذكر ايدەرك ، « بعض الفاظى تركانه اولقله برابر تخمينك كوزل بولونمىش اولديغى » سويليور :

اير كيراك اورتانه يانه يالينه يارانيب ياتبه آئينيك يالينه
ايت اولومى بيرله اولسه ياخشيراق اير اتانيب دشمنى غه يالينه

ينه تيمور عائلە سندن اولوب مشهور « حيدر خوارزمى » نك ممدوحى بولونان « سلطان اسكندر شيرازى » نك شو توبوغنى ده ذكر ايدەرك ، بونك اولكى توبوغدن داها « تركانه » اولديغى سويليور :

تولون آى غه نسبت ايتيم يارومى اول خجالت دين كيم اولدى يارومى
تارموى نونك زكاتين مين بيراي يا مصرنى يا حلب فى يارومى

« كابلى » لقبيله معروف اولوب « سلطان ابوسعيد » ك غدريله « سرخس » ده شفيد ايديلن « مير سعيدك » ك شو توبوغنى ده « نوائى » ايكمىچى مجلسده ذكر ايتكمدهدر :

اى محبلار يتسانكيز كر يازەسز كل اياقيدا خمارى يازەسز
كرمىن اولسام تربيتم نينك باشى غه كشته بر شوخ ايردى ديسوب يازەسز

[۳] بو چغتاي لغتلرى حقهده معلومات آلمق ايچون باقكيز : تورى يوژەف ، اورته آسيا توركجهسى اوزرينه تدقيقلر ، مىلى تېبىلر ، صاى ۲

[۴] « سامنائلوويچ » ك يوقاريده مذكور مقاله سته مراجعت .

[۵] « سامنائلوويچ » يالكز بوكا مراجعت ايتمه مشدر كه ، شېه سز ، مقاله سى ايچون براكسيكاك تشكىل ايتن .

لغتنيك ديكري برينده (۳، ۱۴۳۶) بوكله يني «بوداغوف» ك لغتندن نقلًا، «تويوق» دكل، «تويوغ» شكلنده كوتهريركه، «سامايلوويچ» ك فكرينه كوره «تويوغ» شكلني دوغرو وايكنجيسى ياكيشدر؛ حالبوكه «نوائى» ده كي «تويوغ» شكلنه قارشى، «بابور» ده مطردا «تويوق» شكلنه تصادف ايديليز [۱]. «بوداغوف»، «آتيهن قاترمهر» ك «محكمة اللغتين» ترجمه سندن استفاده ايدهرك بوكله يني لغتنده اوصورتله ايضاح ايتشدى (۱، ۴۱۱). «شيخ سليمان افندى» نك چغتاي لغتنده «تويوق: رمل مسدس مقصوردن برنوع شعر. برلفظ ايله ايكي اوج معنياه دلالت ايدز» ايضاحاتى موجوددر (۱۲۹). ولد نجلبي افنديك «محكمة اللغتين» ترجمه سنده بوكا عائد ويرديكي معلومات، تصحيح وايضاحه محتاج اولديني كي [۲]، جناب شهاب الدين بكك «قاضى برهان الدين ديوانى» مقدمه سنده كي ايضاحاتى ده باشند باشه عندى وهر نقطة نظردن معناسزدر [۳]. غرب مدققلرينه كچه جك اولور سسه ق، فرانز مستشرق «به لهن» ك، «مجالس النفائس» ك يدنجي مجلسنى ترجمه ايدركن، بو شكلك ماهيتى دكل حتى طرز قرايى حقه ده بيله دوغرو برفكره مالك اولما ديغنى آچيجه كورورز. «مهليورانسكى»، «قاضى برهان الدين» ك اون ايكي تويوغنى روسجه يه ترجمه ايتديكي زمان، «تويوغ» شكلنى حقه ده «نوائى» نك «ميزان الاوزان» نده كي معلوماتى ترجمه ونقل ايتشدر؛ بومقاله دن استفاده وحتى «مهليورانسكى» نك نشر ايتديكي پارچه لر دن دو قوزيني كتابنه ادخال ايدهن «گيب»، «اشعار عثمانيه تاريخي» نده ايكي دفعه تويوغلردن بحث ايتشدر (ج ۱، ص ۹۰، ۲۱۱-۲۱۲). اوكا كوره بوشكل، قافيه طرزى ومصرع عددى اعتباريله «رباعى» يه بكمزه مكله برابر، اوندن آيرى وتورككره مخصوصدر؛ عثمانلى ادبياتنه هيچ داخل اولاماقله برابر آنا طولى خلقى آراسنده «مانى» ناميله محافظه اولونمش، وبالخاصه شرقى تورك ادبياتنده انكشاف ايتشدر؛ «گيب» يالكز غرب تورك شاعرلردن «قاضى برهان الدين» ك تويوغلردن خبرداردر؛ تويوغلر تورك وزننك اون برهجالنسيه عروضك

[۱] مثلاً يوقاريده بحث ايتديكمز عروض رساله سنده.

[۲] «عجمك رباعيسى مقامنده توركك برنوع وزن ملي پدركه اكثريا اوج ويا درت مصرعنك قافيه سنده جناس تام بولونور» [محكمة اللغتين، استانبول طبعى، ص ۵۰].

[۳] قاضى برهان الدين ديوانى مقدمه سندن، استانبول ۱۹۲۲. قاضى برهان الدينك يالكز تويوغلرينى باشند باشه ياكيش بر صورتده احتوا ايدهن بونسخه، حتى شايدن ذكريله دكلدر. حالبوكه «تويوغ» شكلنك تخالفاتى آكلامق ايچون بونلرك علمى برصورتده نشرى اهميت عظيمه يي حائزدر. توريكات مجموعه سي-۱۵

«رمل» ینه مشابه بر صورتده ترکیب ایدیلیر . روس مستشرق «قورش» ده ایکی مقاله سنده بومسئله بر ازان تماس ایتمشدرکه، «سامائیلوویچ» نوائی تویوغلری حقنده کی قیمتی تدقیقنامه سنده اونلردن قیصهجه بحث ایدر .

یالکز «بابور» ك عروض رساله سی مستثنا اولق اوزره بوتون بومنبعلر تدقیقلردن استفاده ایدن «سامائیلوویچ»، بونظم شکلی حقنده ایلك دفعه چوق شایان دقت فکرلردن میان ایتمشدر: «برهان الدین» ك تویوغلری حقنده تدقیقاتده بولونانلر عمومیتله اونك اورته آسیا ادبیاتی تأثیرنده قالدیغی سوبله دککاری حالده ، «سامائیلوویچ» ، بونك اثرلرینك - کندیسنجه معلوم اولان- بوتون چغتای تویوغلرندن داها اسکی اولدیغی، واساساً «محاسن النفائس» ده کی تویوغلرده چغتایجه عائد اولمایان خصوصیتلر بولوندیغی کوسترمشدر . صوکرا ، بوندن داها مهم اولارق ، داها «قوتادغو بیلک» ده «معنی» عنوانی آلتنده - ینه عین «مقارب» وزندن اولق فقط تقیه طرزی «رباعی» یه بکزه مک اوزره - درت مصراعلی بعض پارچهلر بولوندیغی اشارت ایدر «تویوغ» شکلنک تکاملنی شو طرزده ایضاح ایتمشدر :

۱ - اولجه «تویوغ» درت مصراعلی و ایمالی بر خلق تورکوسندن عبارتدی : مثلاً قازاق- قیرغیزلرک درت مصراعلی «آی تیپا» [رادلوفک تعبیرینه کوره «قایم اوله نك»] ، استهپ - قریم تاتارلرینک «چینگ» و عثمانلیرک «مانی» لری کی .

۲ - صوکرا بوشکل ، ایران رباعیلرندن باشقا شکلده ، درت مصراعلی بر شعر اولارق ادبیاته کیردی؛ واونر هجالی تورک وزنی، تدریجاً ، عرب - عجملرک وزنه ونهایت «رمل مسدس مقصور» ه یاقلاشدیریلدی .

۳ - مؤخرأ «ایما» لر یا بوسبوتون قالدیریلدی؛ ویاخود عرب- عجملرک «تجنیس» ینه منقلب اولدی .

۴ - نهایت ، مثلاً «بابورشاه» ك بعض تویوغلرنده کوردیکمز کی، «تجنیس» ی حاوی فقط شکل ووزن اعتبارله فارسی رباعیلره مشابه بر شکل آلدی .

«سامائیلوویچ» ، بونظم شکلنک عمومی تکاملی حقنده تقریبی بر صورتده بویوقاریکی شه مانی میدانه قویقله برابر ، آنجاق «اسلامیت دورنده کی اورته آسیا و آناتولی تورک ادبیاتلرینک ك اسکی دورلری واونلرک یکدیکیلره مناسبتلری آکلاشیلدقدن صوکرا» «تویوغ» شکلنک ماضیسی حقنده قطعی بر فکر ایدینه بیلک قابل اولاجغی ده ، پك محق اولارق، اعتراف ایتمشدر. ایشته ۱۹۱۷دن بری میدانه چیقان برظاقم یکی متلر و بوخصوصده

اجرا ايتديكمز اوزون تدقيقات سايه سنده، بوجھول نقطه لردن پك چوغى تنور ايتديكى جھتله، «تويوغ» شىكلنىڭ تىكامل تارىخىنى حققەندە اسكىسىندىن داھا صريح وداھا قوتلى برنقطة نظر سرد ايدە بىلە جكمزى اميد ايدىيورر .

II

«تويوغ» شىكلنىڭ تارىخى تىكاملنى لايىقەلە آكلامق ايچون، «سامائىلوويچ»ك پك دوغرو اولارق ايلرى سوردىكى وجھله، تورك نظمىنىڭ اسكى دورلىرىنە قدر ارجاع نظر لازمدر. فى الحقيقه، ھر مىلنىڭ ادبىياتىدە كوردىكمز ايلك نظم شىكللىرى، دوغرو دىن دوغرو بىلە كىندى مىل دھاسنىڭ بر اثيردر؛ مؤخرأ، مختلف عاملر وخارجى تاثيرلار نظم شىكللىرى مەئادى تىكامل صفىھەلرى كچىردىكى ائىدادە بىلە، ايلك شىكللار تاثيراتىدىن قولاي قولاي قورتولماز. مثلاً عرب وعجم ادبىياتلىرىدە شىكل نظمىنىڭ «واحد قىياسى» سى يەنى جزء اصائىسى «بىت» در؛ «غزل»، قصيدە، مسمط» كىي مؤخر تىكامل دورلىرىدە ميدانە چىقان شىكللار بىلە دقتلە تحليل ايدىلە جك اولورسە، مطلقاً «بىت» ە ارجاع اولونە بىلەر. ايشتە بونك كىي، خلق ادبىياتىزك «مانى، توركو، وارساغى، قوشمە، دەيش، قايا باشى، داستان» قىلىندىن اورىژىنال شىكللىرىنى تدقيق ايدە جك اولورسەق، اسكى تورك نظمىنىڭ واحد قىياسىنى - عرب وعجملار دە اولدىنى كىي ايكي مصراعدن مركب «بىت» دە دكل - درت مصراعدن تركب ايدىن «قطعة» دە بولورز. مثلاً، بزم نقطە نظر مەزە كورە تورك نظمىنىڭ اسكى شىكللى، حالا بوكون بىلە «مانى» نامى وىردىكمز درت مصراعدن مركب قطعه لردىن [۱]. مؤخر دورلردە بومانىلر برلە شەرك «توركو» و «قوشمە» لرى، «ساغو: مرثىە» و «داستان» لرى وجودە كىتير مشدر. مع مافىە، بومؤخر تىكامل دورە سنىڭ بىلە، ھر حالە توركلارنىڭ اسلامىي قبولدىن اولكى زمانلىرىنە ارجاعى لازم كادىكى دە علاو ايدەلم.

اسكى تورك نظم شىكللىرىنىڭ «قطعة» اساسە استىنا ايتە سى، اسلامىتىدىن صوكرا كى ادبىياتىزك تىكاملەندە دە دائماً مؤثر اولدى: «احمد يسوى» و «مقبلىرىنىڭ اثرلىرى، «على» نك

[۱] اخيراً توركيات انىتوسى طرفىدىن نظارتم آلتىندە طبعنە باشلانان «آناطولى توركلىرىنىڭ خلقى ادبىياتى» عنوانلى كىتابنىڭ «مانىلر» ذىن مركب ايلك جلدى قىرپا انتشار ايدە جكدىر. بوجلدىڭ باشىدە بونون تورك شەبەلىرىدە «مانى» طرزى وبوطرۇزك تىكامل تارىخىنى حققەندە مفصل برمقدمە موجود اولدىغى جھتله، بورادە بومسئله تەماس ايتەدىن كچە جكز.

« قصه يوسف » ى كې تامايلىه خلق ادبياتى عنعنە سنە استناد ايدەن اثرلر شويلىه دورسون [۱]؛ دوغروىدون دوغرويه عجم ادبياتى تاثيرى آلتندە طوغان و عروض وزنى قوللانان قلاسيق ادبياتمز بيله بونفوزدن قورتولامادى . « سامائىلوويچ » كدە اشارت ايتدىكى كې، متقارب وزنيلىه و مثنوى اصولندە يازيلان « قوتادغو بېلىك » دە آراسيرا « معنى » تعبيرى آلتندە « قطعه » لره تصادف ايدىلەسى [۲]، بوكا كوزل بردلېدر . بونى تعقيب ايدەن « هبة الحقايق » دە ايسە ، عرب و عجم اثرلرنده اصلاً موجود اولمايان بر اصوله ، يعنى، اثر ك باشدن آشاي « قطعه » شكلنه رعايت ايدىلەرك يازىلدىغى كورويورز [۳] . صوك زمانلرده اله كچن و هجرى ۷۱۳ سنە سنە عائد بولونان « معين المرید » ادلى اثرله ، تخمينمزه كوره ينه عين زمانه و عين لسان زمرة سنە منسوب اولان « جواهر الاسرار » ددە - طبق « هبة الحقايق » كې - « متقارب » وزنه و فقط باشدن ناشه « قطعه » اصولنه تصادف ايدىيورز [۴] . ايشته بوتون بومثالر ، بزه ، خلق ادبياتمزده كى « قطعه » اصولنك قلاسيق ادبياتمزده ددە - داها ايلك دورەلرندن اعتباراً - ناصل اجراى تاثير ايتدىكى كمال قطعيتله كوسترمكده در .

[۱] بو خصوصيتلر حقنندە معلوماتلىق ايچون باقكز : تورك ادبياتندە ايلك متصوفلر ، ص ۱۸۹

[۲] مثلاً شاعر « بوسوزكا بقا كورسا معنى بوسوز » ايشت ايشكا توتقىل ايا كونكىل توز « ديدكدن صوكرا (رادولوف طبعى ، ج ۲ ، ص ۲۹۶ - ۲۰۷) شو قطعه نى ذكر ايدىيور :

اراند ازي اول قوغ نيك ارك بلوب قىلغويردا اوزين توتسا ترك
قى اردا يكرارك اران اول ترور مينك ارزو بلوب بو اوزين تيدسا ترك

[۳] « غزل - قصيده » اصول تفقيە سنە رعايت ايدىلش اولان مقدماتندن صوكرا ، اصل كتاب - يعنى صحيفه ۳۱ دەكى « النوع الاول فى منفعه العلم و مضرة الجهل » دن اعتباراً - شو بوقايدەكى قطعه طرزنده قطعه لره يازىلندىر . ادبيات تاريخى اعتباريله ، بو ، فرق العاده معني دار بر حادە در ، و قلاسيق ادبياتمزك ، شكل نظم اعتباريله ، خلق ادبياتمز دن نه قدر متأثر اولدىغى كوستەرمكده در . ينه بوانره ، اسمى مجهول بر شاعرله « امير سيف الدين » طرفندن يازيلان قريضلرده ، متقارب وزنيلىه فقط ينه قطعه شكلندە يازىلندىر .

[۴] اخيراً بروسە تكيەلرندن برينك كىتبخانە سنندە ميدانه جيقوب اليوم معارف و كالته عائد بولونان بومهم اثر حقنندە مجموعه مزك بوجلدندە زكى وليد بك طرفندن يازيلان « استانبول كىتبخانە لرى » عنوانلى مقاله يه باقكز . طرز نظم اعتباريله « معين المرید » ايله « جواهر الاسرار » كى ك مهم خصوصيتلرى ، طبق « هبة الحقايق » كې ، متقارب وزنيلىه فقط قطعه شكلندە يازىلش اولمايدىر . بو اثرلر سايله سنندە ، ادبيات تاريخمزده « قطعه » شكلنك اهميتى بوسوتون قطعيت كسب ايتش اوليور .

«تويوغ» اسمی بياھ، باشلی باشنه، بوشکل نظمك اسکی خلق مانیرلیله صمیمی علاقہ سنی. آ کلاتیور: اسکی مانیرك قافیہ لرندہ تجنیس بولوندیغنی بیلپورز. بومعنا «تويوغ» کله سنده دم موجوددر: چونکه «رادلوف» ك افاده سنه نظراً، سیریا تورکاری آراسنده «تويوق»: قاپالی، هر طرفدن احاطه ایدیلن، کیزی «معناسنه کلدیکی کبی (۱۵۳۶، ۳)»، «تله اوت» لر آراسنده ده «تويوق سوز: معناسی آچیقندن آچیغ، افاده ایدیلدیهرك خصوصی برایما آلتندم کیزله نن سوز» دیمکدر؛ بلکه ده بونکله علاقہ دار اولارق، غرب تورکجه سنده ده «کیزلیجه قاقچق، صاووشمق» معناسنه - فقط الیوم یالکیز «آرغو» ده مستعمل - «تویمک» کله سی. موجود اولدیغنی بلمناسبه علاوه ایدلم. بوتون بوايضاحات کوسته ریسورکه «تويوغ» کله سندم «جناس، ایما» مدلوللری مند مجدر؛ بلکه ده، جناسلی «مانی: معنی» لرہ تورک خلق ادبیاتنده. اولجه «تويوغ» آدی ورپلیوردی. مع مافیہ، معلومات حاضرہ مزہ کوزہ، هنوز بو خصوصده صریح برشی سویله یه مه یز؛ شیمدیلك قطعیتله سویله یه بياھ حکمز بر نقطه وارسه، اوده، «تويوغ» لرک اسکی خلق شعرلریله اولان صمیمی علاقہ سیدر.

بومقدماتدن صوکرآ، «بحررمل مسدس مقصور» دن اولان - یعنی قاضی برهان الدینده، لطیف، نوائی و بابورده - کوردیکمز شکلده «تويوغ» لرک نه زمان، هانکی ساحده ونه کی عاملر تأثیری آلتندہ دوغدیغنی وموسیقیه علاقہ سی حقنده کی نقطه نظرلر مزی ایضاح ایدلم: هجری بشنچی عصرده «اوغوز» تورکاری «خزردکیزی» نك جنوبندن کچهرک «ایران، آذربایجان، اران، عراق، شرقی آناتولی» ساحه لرینه کلوب یرلشدکری زمان، طبیعتیه، اورالرده کی خلق ایله اختلاط ایتدیلر. بالخاصه ایرانی عنصرلرک کثرتله بولوندقلری منطقه لرده، اولرله مناسبتری کوبدن کونه زیاده لشدی. «اوغوز» تورکلرینک ایرانلیرله داها اسلامیتدن اول موجود اولان مناسباتی - اسلامیتک ده تأثیری آلتندہ - بویه آرتدیقه، حرث اعتباریله، هرایکی ملت ده متقابل برطاقم تأثیرات آلتندہ قالدیلر [۱]. ایشته بوعصرلرده ایرانک مرکز و خزر ساحلی منطقه لرندہ کی خلق، عجملرک عمومی ادبیات لسانی اولان فارسیدن آیری برلهجه یه مالیکدیلر - که، «قله مان هو آر» بوکا «مسلمان پهلویسی» نامنی ویرمکده در [ژورنال آزیاتیک، ۱۹۱۰، ج ۱۶، ص ۳۷۲] - و بولهجه ایله «فهلویات: پهلویات» نامی آلتندہ برطاقم رباعیلر یازهرق

[۱] بوخصوصده داها فضله تفصیلات آلمق ایچون «تورکیا تاریخی» مزده «اوغوزلر» حقنده کی بحث مخصوصه مراجعت ایدیکز: ریجی کتاب، بشنچی مبحث.

یونلری «اورامن» دینن خصوصی بر بسته ایله او قومقده ایدیلر [۱]. ایشته هجری یدنجی عصر اوائلنده، بو «فهلویات» ک «عراق» خاقی آراسنده پک زیاده شایع اولوب حتی دیگر شعر نوعلرینه تقدم ایتدیکنی ده بیلورز [۲]. بونلر «بحر مشاکل مسدس محذوف» دن یعنی «فاعلاتن مفاعیلن فعولن - فاعلاتن مفاعیلن مفاعیلن» وزننده ایدی. کذلک «کیلان» ده محلی لهجه ایله یازیلان خلق شعرلرینه ده «پهلوی، فهلوی» نامی ویریلوردی [۳]. ایشته «اوغوز تورکری»، بر طرفدن اسلام مدینتنک دیگر طرفدن ایران خلق ادبیات و موسیقینتنک بو تاثیرلری آلتنده، «فهلویات» ی تقلیداً «تویوغ» لری وجوده کتیردیلر. بونلرک قافیه سنده «جناس» بولونمانی، شبهه سزاسکی تورک «مانی» لرینک بر بقیه سی اولدینی کی، بونلرک «فاعلاتن فاعلاتن فاعلات» وزنیه یازیلماسی ده، بر طرفدن «فهلویات» ک بسته سندن آریلامق و اوکا بکزه تمک احتیاجندن، دیگر طرفدن ده اسکی اون بر هجالی «قوشوق» عنعنه سندن [۴] تماماً آریلامق ضرورت طبیعه سندن ایلری گلشدر.

بو خصوصده کو چوک بر نقطه وارد خاطر اولابیلر: «فهلویات» (فاعلاتن مفاعیلن فعولن) وزنیه یازیلدینی حالده، نه دن «تورکر» اون عیناً قبول اتمه یه رک «فاعلاتن فاعلاتن فاعلات» شکلنی قبول ایتدیلر؟ بونک جوابی پک قولاید: «فهلویات» ک یالکز روزنله یازیلادیغنی، «همدان» و «زنجان» اهالیسننک هم «هزج» دن هم ده «مشاکل» دن آیری آیری «فهلویات» وجوده کتیردکاری کی، بعضاً ده، بونلری مزج ایده رک، عروض قواعد اساسیه سنه مخالف اولقله برابر، ایلاک جزوی «هزج» دن و ایکنجیسی «مشاکل» دن اولارق تنظیم ایتدکاری یینه «المعجم» مؤلفی بیلدیریور [۵]. بر برینه چوق یقین اولان بوتون بووزنلرک یالکز «کیفیت» نقطه سندن یکدیگرندن آریلدیغنی، یوقسه «قیمت کمی» اعتباریه هان

[۱] برهان قاطع ترجمه سی، ص ۱۱۲. — بورباغیلر حقنده داها مفصل معلومات آلمق ایچون باقیکز: المعجم فی معاییر اشعار المعجم، کتیب وقفی نشریاتندن، ۱۹۰۹، ص ۸۰ و ۱۴۲؛ کذلک: راحة الصدور، عین نشریات سلسله سندن، ۱۹۲۱، ص ۴۵-۴۶

[۲] المعجم فی معاییر اشعار المعجم، ص ۱۴۳

[۳] شودزقو، ایران خلق ادبیاتی، ص ۴۵۴، ۴۷۸

[۴] قوشوق، تورکرک اک اسکی نظم شکلرندن بریدر. «محمود کاشغری» بونی «شعر، رجز، قصیده» ایله ایضاح ایدیور.

[۵] المعجم فی معاییر اشعار المعجم، ص ۱۲، ۸۱، ۱۴۵

بر برینه مساوی و معادل یعنی «۱۱ هجادن» عبارت اولدیغنی ده دوشونورسهك ، بو اعتراضك نقطه نظر منی جرحه بر سبب تشکیل ایده میه جکی تظاهر ایدر .

هجری دو قوزنجی عصر موسیقی مؤلفانندن «عبدالقادر مراغی» نك «زبدۃ الادوار» نده عراق خلقنك موسیقیسی حقنده ویریلن ایضاحات ، یوقاریکی مطالعاتی تأیید ایتیمکده در: اوکانظرآء عراق تورککری «معتدل» ویا «معتدل ارانی» دینیلن بر طرز تلحینه مائل ایمشله؛ و بونکله «بحر رمل» دن «فاعلاتن فاعلاتن فاعلات» وزنیله تورکجه ویا فارسی «دوبیت» لرده او قورلر مش . بو مؤلفك مثال اولارق ذکر ایتدیکی تورکجه بر «دوبیت» ، حقیقت حالده - اسکی «مانیلر» کبی قافیه لری ده جناسلی - و «آذری» لهجه سیله یازیلش تام بر «توبوغ» نمونه سی در [۱]. بینه عین مؤلف ، «مقاصد الالحان» نده ، «معتدل» دینیلن طریقه ترنمك کفته سی تورکجه اهلورسه «قوشوق» نامنی آلدیغنی سوبله یه رك برده مثال ذکر ایدیورکه ، بوده ، حقیقت حالده ، جناس سز بر «توبوغ» دن عبارت در [۲]. تورک ادبیاتنك بو کبی دقایقه واقف اولمایان موسیقی مؤلفنك بو افاده سندن ، عراق و آذربایجان تورککرینك «قوشوق» لرله «توبوغ» لری همان عینی بسته ایله ترنم ایتدکریخی ، و هجری ۸ - ۹ نجی عصر لرده عراق و آذربایجانده شایع و متداول اولان «قوشوق» لرك - آناتولی تورککرنده کی «قوشمه» لر کبی - قیمت کیمه اعتباریله توبوغلره مساوی یعنی «اونبر هجالی» اولدیغنی استدلال ایده بیلیرز . بوتون بو ایضاحات دن چیقان مثبت نتیجه شودر : «قاضی برهان الدین» ایله دو قوزنجی عصر چغتای شاعرلرنده کوردیکمز «توبوغ» شکلی ، اسکی خلق ادبیاتنك «مانی» و «قوشوق» لریخی

[۱] «اما ترکان عراق به معتدل بسیار مایل باشند و آن طریقه تلحین بودکه در نوی یادر عشاق یادر سه کاه روی عراق کنند و بر آن ابیات فارسی و ترکی نیز گویند و آن ابیات بر بحر رمل بود برین مثال فاعلاتن فاعلاتن فاعلات . و هر فصل معتدل بر دوبیت باید چنانکه (بیت)

سورمه مندان کم نه بولش یانه در	آتش عشقونك جانمده یانه در
واردی دل بلن که حالی یانه در	عمر کجدی یانه حاجت یانه در

اما اهل عراق بر معتدل سه کاه تلحین کنند . نقش ومدی چند در پنج کاه و سه کاه نیز گویند و بعض از نقوش معتدل را تغییر کنند و برایاتی که بر همان بجر است گویند و آنرا معتدل ارانی گویند «عبدالقادر دن نقلاً : رؤف یکتا ، ملی تبعلر ، ۳ ، ۴۶۰ [

[۲] بینه عین مقاله به مراجعت . مذکور «قوشوق» شودر :

یا الهی سن بیلورسن حالمی	یاوز ایشدین قسنا طوتغیل المی
علم یوخ کنناهم کوب قورخارم	صوك نفسده آپرمه ایمانمی

تشکیل ایدن عنصرلره ایران خلق ادبیاتنده کی «فهلویات» طرزینک مؤخر امتزاجندن حاصل اولمش و بالخاصه بسته ایله ترنم ایدیلک اوزره یازیلشدر ؛ یوقاریدن بری ویریلن تفصیلاته نظراً ، بوشکلک، ابتدا، ایرانلیلره صیقی تماسده «بولونان اوغوز تورکاری» آراسنده، «عراق عجم» و «آذربایجان» ده - بلکهده «خوارزم» ده - وجوده کلهسی ایجاب ایدر ؛ الله کی اثرلره کورده ، بوشکلک موغول استیلا سندن صوکرانکشاف ایتدیکنی قوتله تخمین ایده بیلیرز ؛ مع مافیه ایلک نمونلرک، موغول استیلا سنه تقدم ایدن دورلرده وجوده کلهسی احتمالی ده بوسبوتون رد اولوناماز. «سامائیلوویچ» ، «توبوغ» ، شکلک ابتدا اورتا آسیا ادبیاتنده ظهوری نظریه سنه پک حقلی اولارلق اعتراض ایتشدی . بیلدیکمز اک اسکی توبوغلرک آذری دائره سنه منسوب اولان «سید نسیمی» و «قاضی برهان الدین» ده عائد اولماسی، «سامائیلوویچ» ی تصدیق و یوقاریکی نقاط نظر منزی بویوک بر قوتله تأیید ایده بیلیر [۱] . مؤخرأ بو خصوصی شکل نظم، «لطفی» دن «بابور شاه» و «صوفی الله یار» ده قدر غیری ۹ - ۱۲ نجی عصر چغتای شاعرلری آراسنده پک بویوک بر رغبت مظهر اولدینی کی [۲] ،

[۱] یالکز، «نسیمی» نك توبوغلری آراسنده ، بزم بیلدیکمه کوره، جناسلی یوقدره [۲] «لطفی» ، «نوائی» دن اول چغتای ادبیاتنک یتشیدردیکی اک بویوک شاعر صایلا بیلیر ؛ اوزون مدت یاشامش وچوق بویوک بز شهرت قازانمشدی . مشهور «دولت شاه سمرقندی» ، تذکره شعر اسنده مندرج ملمع بر قصیده سنده اونک شهرته اشارت ایتدیک کی ، «نوائی» ده یالکز «محال النفاث» ده ترجمه حالی قیدایله اکتفا ایتمه مش، دیواننک مقدمه سنده ، «حاکمة اللغتين» ده، «نسیام المحبه» ده ، «حالات پهلوان محمد» آدلی کوچوک رساله سنده اونی بر استاد اولارلق کوستر مشدر [۳] «بیلیموتهک ناسیونال» ده کی «نوائی کلیاتی» نه مراجعت [۴] . دیوانی و «کل و نوروز» آدلی مثنویسی استانبولک و آوروپانک مختلف کتبخانه لرنده بولونور. بونک جناسلی بر توبوغنی «سامائیلوویچ» مقاله سنده ذکر اتمشدر :

سیندی کونکلم شیشه سی غم تاشیدین قان سرایت قیلدی ایچ و تاشیدین
قورقارام سین هم وفاسیزل تیکن بولماغای سین ایچی کفرو تاشی دین

اونک دیگر برجناسلی توبوغی ده «میرزا محمد مهدی خان استرآبادی» نك «مبانی اللغت» ندم مندرمجدر :

تا ایشیم توشتی بیر آغزی تار ایله کونکلمی اسرار ساجی بیر تار ایله
کوز توتارمین کیم کوزوم پیک سوئی دین کونکلیدا تخم محبت تار ایله

«ده» [نسن روس] طبعی، قالکوته ۱۹۱۰، ص ۲۶]. کچن سنه «له نین غراد آقاده مینسی آسیا موزه سی» یازمه لری

« سیدنسیمی » دن « روشنی » یه قدر آذری شاعرلری آراسنده یاشامش [۱] ، و حتی « برنجی سلیم » دورینه قدر عثمانلی شاعرلری طرفندن ده اوپله بوسبوتون اهل اولونمه مشدر ؛ مع مافیه او دوردن اعتباراً ، بلکه ده براز اول ، قلاسیق عثمانلی شاعرلری آراسنده بونظم شکلنک آرتق استخفافه اوغرامغه باشلادیغنی ، « سهی » تذکره سنده کی کوچوک برقییدن استدلال ایده بیلورز [۲] .

« تویوغ » لک داها سکرنجی عصر دن اعتباراً - مثلاً « سیدنسیمی » ده اولدینی کی - جناسسز اولانلرینه تصادف ایدیلدی کی ، یینه عینی عصر دن اعتباراً ، بوشکل نظمک تأثیری آلتنده ، برنوع « تجنیس » ی محتوی - و تمامیه عجم رباعیسی طرزوشکلنده - تورکجه رباعیلرک وجوده کلمکه باشلادیغنی ده کورولمکده در : مثلاً ، بویوک صوفی « شاه قاسم الانوار تبریزی » نک بو طرزده تورکجه بر رباعیسندن باشلا یه رق [۳] ، « بابور شاه » ه قدر بوکا بر جوق مثاللر

آراسنده کوردیکم لطفی دیوانده ، قطعه و توبوغ اولارق ۱۸ پارچه موجوددی ؛ بو توبوغلرک برقمی ده جناسسز در . « لطفی » اثرلری و تأثیراتی « حقنده نشر ایدیه جکمز بر مقاله ده اونک توبوغلرندن ده اطرافلیجه بحث ایتک امیدنده یز . « نوائی » و « بابور » توبوغلری حقنده « ساماشیوویچ » ک مقاله سیله عین مؤلفک ۱۹۱۷ ده له نین غراده نشر ایتدیکی « بابور دیوانی » نه باقکز . « صوفی الله یار » ک ده « رباعی » نامی آلتنده بر طاقم جناسسز توبوغلری واردور [به ره زین ، تورک منتخباتی ، ج ۱ ، قازان ۱۸۵۷ ص ۳۳۷ - ۳۳۹] .

[۱] بوسوفی شاعر حقنده باقکز : آناتولیده اسلامیت ، ادبیات فاکولته سی مجموعه سی ۱۳۳۹ ، سنه ۲ ، ص ۶ ، ص ۴۸۰ ؛ دیوانی ، خصوصی کتبخانه مزده داخل اولقی اوزره ، بر جوق آوروپا و استانبول کتبخانه لرنده موجوددر . مثلاً بیللیوتهک ناسیونالده ، دارالفنون کتبخانه سنده ، الخ] .

[۲] « سهی » ، سلطان سلیم شاعرلرندن « دخلی » مخلصلی « زینل پاشا » دن بحث ایدیه رکن دیورکه : « بوقیردن برغزل صادر اولدی و بو بیت مقطع اتفاق بونوعه دوشدی :

بلبل صداسی کیبی شعر سهی کوزلدر اشعار غیرلر هپ آکا کوره توبوغدر

آنلر دخی بو بیتله جواب بویور مشلر ، اول بیت بودر :

افسانه جنونم دستان اولوب اوقونسون هنکامه بلاده شعر سهی توبوغدر

[سهی تذکره سی ، ص ۲۵]

[۳] « شاه قاسم الانوار تبریزی » حقنده باقکز : آناتولیده اسلامیت ، ادبیات فاکولته سی مجموعه سی ۱۳۳۹ ، سنه ۲ ، ص ۶ ، ص ۴۶۷ ؛ « مولانا » و « سلطان ولد » تأثیرلری آلتنده ، اونلر کی تورکجه ملمع بعض پارچهلر یازمش اولان بو معروف شاعرک ، خصوصی کتبخانه مزده کی دیوانندن خیقاردیغمز تورکجه جناسلی رباعیسی شودر :

کوستره بیلیرز [۸]. «تویوغ» ک طرز تفقیه اعتباریله مختلف نوعلری حقنده یوقاریده «بابور شاه» ک عروض رساله سندن نقلاً ویرینن معلومات چوق شایان دقتدر. مع مافیه، «قاضی برهان الدین» دن باشلایه رق، چفتای، آذری و عثمانلی دا اثره لرینه منسوب بوتون شاعرلرده تصادف ایدیلن «تویوغلر» طویلانه جق و کړکوزن کړک طرز تفقیه اعتباریله آیری آیری خصوصیتلری، فرقلری تثبیت و تعیین ایدیله جک اولورسه، آنجاق او زمان، بو شکلک وزن اعتباریله بوتون تخالفلری، فرقلری، اینجه لکلرینی آکلامق قابل اولاجقدر. تورک قلاسیق ادبیاتک بو خصوصی و چوق شایان دقت نظم شکلی، تولد و انکشاف تاریخیسی نقطه نظرندن عمومی برصورتده کوسترمک مقصدیله یازدیغمز بو کوچوک مقاله ده، ضروری اولارق، بوتفرعات نقطه لرینه تماسدن اوزاق دوردق؛ بوکارغما، تفرعاتی ده تثبیت ایده جک بویله بر تدیقک، ادبیات تاریخی نقطه نظرندن لزوم و اهمیتی بالخاصه قید ایتمکدن کندیغیزی آلامورز.

III

هجری دو قوزنجی عصرک صوک نصفنده، تیمور حفیدلرینک سلطنت قوردقلری ساحه لرده، بالخاصه «سلطان حسین» و «نوائی» نک تشویق و حمایه لریله پارلاق برمندیب مرکزی خانی آلان «هرات» سرایی اطرافنده تورک شعری چوق بویوک برانکشافه مظهر نیلی کی، تورک موسیقیسی ده، عین صورتله، فوق العاده ترقی ایتشدی [۹]. «نوائی» نک

اول یار عزیز ایلکه جان آدینه در مسجدسارو باردیم که بوکون آدینه در
مندین جماعت صورتی که شیخ آدینه در دیدم نیجه سوزسز که شیخ آدینه در
بو بویوک صوفی حقنده یاقینده نشر ایدیه جکمز برتبعنامه یه ذیلاً اونک بوتون تورکجه لمعلری ده
نشر ایده جکمز.

[۱۰] مثلاً. «سامائیلوویچ» ک مقاله سنده ذکر ایدیلن جناسلی رباعی یه باقکمز. آیریجه دیوانه و «ملی تتبیلر» ده نشر ایدیلن رباعیلرینه ده مراجعت. مع مافیه بو تورک جناسلی رباعیلر، دیگرلرینه نسبتله، بک آزدر.

[۱۱] هجری دو قوزنجی عصرده یازیلش فارسی موسیقی کتابلرندن، تورکر آراسنده قلاسیق موسیقی نک ده بعض خصوصیتلر قازاندی، وادیاتده اولدیغی کی بوساحه ده ده - شهسز تورک خلق موسیقیسی تأثیری آلتنده - بعض یکی شکلر میدان کلدیکی آکلاشیلمقده در. «نوائی» و «بابور» دن نقلاً یوقاریده ویریلن ایضاحات بونی مؤید اولدیغی کی، «جانی» نک «رساله موسیقی» سنده، «اصول ایقاع» ک انواعندن باحث اولان صوک قسمده ویردیکی ایضاحات آتیه ده بونی مؤیددر: «دورترکی». وآن بر چهار قسم است. اول: «ترکی» اصل جدید؛ وآن یست نقره است و الفاظ آن چهار فاصله

«میزان الاوزان» یله «بابور شاه» ك عريض رساله سنده ، او دورلرده شرق توركلرينه مخصوص اولان نظم شكللریله اولارك بسترلری حقنده بعض قیمتلر ایضاحات واردركه، تورك قلاسیق ادبیاتك خصوصی نظم شكللرندن باحث اولان بو مقاله ده ، بالمناصبه ، اولردن ده بحث ایتك ایستیوروز . فی الحقیقه بوندر دها زیاده بسترلری اعتباریله یعنی موسیقی نقطه نظرندن جالب دقت بولونیورسده ، ادبیات تاریخی نقطه سندن ده شایان اهامال صایلاماز . ایشته بومقصدله ، پك نادر اولان بو ایکی اثرده توركلره خاص اولان بعض موسیقی كفته لری حقنده کی معلوماتی ده ، موضوع اصلینزدن براز اوزاق اولماسنه رغماً ، خلق ادبیاتمله قلاسیق ادبیاتك متقابل رابطه لرینی کوسترمك مقصدیله ، بورایه نقل ایله یه جکیز .

قوشوم ، ترکی . یوقاریده بو شکل نظم حقنده براز معلومات ویرمش ، حتی «عبدالقادیر مراغی» نك بو خصوصده کی ایضاحاتیه بر ثانی ده نقل ایتمشك [۱] . «نوائی» یه

است درمیان دوسبب خفیف چون «تن تنن تنن تنن تن» روزن «مفتعلن متفاعن فعلاتن» . دوم: «ترکی» اصل قدیم ؛ و آن بیست و چهار نقره است والفاظ آن الفاظ ترکی» اصل جدید است باز یادکی يك فاصله بعد از سبب خفیف اخیر چون «تن تنن تنن تنن تن» روزن «مفتعلن متفاعن فعلاتن فعان» . سیم: «ترکی» خفیف ؛ و آن دوازده نقره است برین ترتیب «تن تن تنن تنن» روزن «فعان فعان فعان» بسکون عین در رکن اول و بکسر آن در دو رکن دیگر ؛ وضروب آن سه است برتاء سبب اول و برتاء هریك از فاصلتین . چهارم: «ترکی» سریع ؛ و آن شش نقره است مشتمل بر دو وند چون «تن تن» روزن «مفاعن» و در آن دوضربست برتاء این و تدین (رؤف یکتا بک لطف مساعده سیله تدقیق ایتدیکم نسخه دن نقلاً) .

[۱] «قوشوق : قوشمه» لرك خلق ادبیاتمزدده و بالخاصه مؤخر ساز شاعرلری آراسنده کی ماهیتنی آکلامق ایچون «ایلك متصوفلر» ه ویکی مجموعه ده (صای ۷۸، ۱۹۲۳) نشر ایتدیکم «قوشمه طرزی» عنوانلی کوچوك مقاله مزه باقکیز . بسته فرقندن صرف نظر ، «وارساغی» لرله «تورکائی» لرده شکل نظم اعتباریله «قوشمه» دن باشقا برشی دکلدر . آلتای تورکارنده کی «قوزون» لر ، «قوشوق» لرك اسکی شکللری حقنده بزی دها ای تنویر ایده ییلیر [بونلر حقنده باقکیز: قووالسکی، تورك خلق ادبیاتی نظم شكللری ، قراقووی ، ۱۹۲۲] . اوزبکارك شرقی كرك غربی تورکستانده بزم «مانی» دیدیکم نظم له عمومیتله «آشوله» یاخود «قوشوق» دیرلر . «نالیوکین» ، «نمکان» لهجه سنه عائد «صارت - روس لغتی» نده ، بوکله یی - «محمود کاشغری» کبی - «شعر» مقابلی اولارق قید ایدیور [قازان ، ۱۸۸۴ ، ص ۶۸] . «آناطولی تورک لری خلق ادبیاتی» کلیاتك «قوشمه» تورکو ، تورکائی ، وارساغی «کبی شیلری احتوا ایده جک اوچینچی جلدی مقدمه سنده ، بوشکلرک تورك ادبیاتنده تکامل تاریخی حقنده مفصل معلومات ویره یلمك امیدنده یم .

نظراً بو شکل ، « اوغورشتاك » اصولنده شایعدر ؛ و بعض ادوار کتابلرنده بو اصول مذکوردر . عربلك دوه سوزدكلى بو « رمل مربع محذوف » وزنك اصلى بو بئنده اولدينى كيدر : [وهكه اول آى حسرتى درد وداغ فرقتى ، هم ايرور جانمغه اوت هم حياتم آفتى] . « سلطان حسين بايقرا » دورنده بو سرود « رمل مثنى محذوف » ه تبديل ايديلهرك اونكه برچوق شعرلريازيش ، برچوق كوزل بسترلر وجوده كيتيريلشدى [۱] ؛ حتى بالذات « سلطان حسين » ، بووزنى پكچوق سوديكى جهتله بوتون ديوانى - « بابور » ك عروض رساله سنده و « نوائى » نك « ميزان الاوزان » ده پك دوغرو اولارق اشارت ايتدكلى وجهله - هب بو وزنده كى غزللردن ترتيب ايتمشدى . « جامى » ، « نوائى » وسائر او دور شاعرلرينك قسم اعظمى بو وزنى هر وزندن دهاچوق قوللاندقلى جهتله عادتاً مودا اولمشدى [۲] . ايشته « قوشوق » طرزى ، « سلطان حسين ميرزا » دورنده يوقاريكى تبدله اوغرايه رق « رمل مثنى مقصور » ه دو كولدكن صوكرا « تركى : توركو » آدينى آلمش ، وسرايلرده فوق العاده بويوك رغبت قازانمشدى ؛ حتى بو طرزده كى اثرلرله شهرت قازانانلره

[۱] « يانا قوشوق دوركيم اورغوشاك اصولدا شايع دور ، بعض ادواركتي دا اول اصول ذكر بولوبتور . واول سرود اعراب نيك نيوه سوزار حدى لارى وزنى بيله رمل مربع محذوف دا واقع بولور و آئينك اصلى بونوع دوركيم :

وهكه اول آى حسرتى درد وداغ فرقتى هم ايرور جانمغه اوت هم حياتم آفتى

اما بولطيف زماندا و شريف دوراندا بو سرودنى رمل مثنى محذوف وزنيغه ايلتب موسيقى وادوار علمى دا ملايم طبع ليغ نى نظير بيكيته لار غريب نغمات و الحان بيله عجيب تصرف لار قىلب سلطان صاحب قران مجلسى دا آيتورلاركيم آئينك ملايم ليق و خوش آينده ليق وصفى غه سيغماس و تأثير وربانده ليقى صفت غه راست كيلماس بلكه اول حضرت نيك اختراعى دور وهم اول حضرت نيك انقاسى نتايجى دين اشتهاغه كيلتورماك مناسب راق ايردى انداقكه

سبزه خطينك سوادى لعل خندان اوستينه خضر كوبا سايه ساليش آب حيوان اوستينه
[ميزان الاوزان ، ورق ۲۷۵] . « پاوه دو قورتهى » لغتنده بو معلوماتى ، قسماً ، « قوشوق » كله سنده ذكر ايتمشدر . نوائينك بوراده اوزوز اوزون مدح ايتديكى ، « سلطان حسين بايقرا » در .

[۲] « رمل بحرى . بو وزن فارسيد و تركيده كوب شايع دور . مولانا عبدالرحمن جامى بووزنده بيار ايتب تور . ميرعلشير نوائى نيك خود جميع اوزكا وزن ده ايتغان اشعارى بيله بووزنده ايتغان اشعارى تينك لاشه بارغاي . سلطان حسين ميرزا نيك ديواننده اوشبو وزندىن اوزكا وزن يوقتور » [بابور شاه ، عروض رساله سى] . آشاغيكى نوطه ده « نوائى » نك « توركى » حقنده كى افاد لزينده باقكر .

«ترکی کوی» لقبی ویریلوردی [۱]. «بابورنامه» ده بالخاصه بحث ایدیلان «قوشو قچی» لركده بونلر اولدیغنی قولایلقله تخمین ایدیهیلیرز [«پاوه دو قورتهی» ترجمه سی، ج ۱، ص ۲۷].

رضائی . «بابور شاه» کتانبنده رمل بحری حقنده کی ایضاحاتی متعاقب «رجز» ه کچهرک دیرکه : «بو وزن بیله رجز وزنی نینک آراسیده تفاوت بر سبب خفیف تور . اگر بو وزن نینک اولیغه بر سبب خفیف آرتورساق رجز وزنی بولور . نیچو ککم :

بوچرخ نینک من کورما کان جور و جفا سی قالدیمو . هم خسته کونکوم چیکما کان درد و بلا سی قالدیمو . اترک آراسیده بر سرود بارکم ترخانی دیرلار . بو وزنی انکا تقسیم قیلورلار . ایکی دورده باغلانیب تور . تقسیمی بر دورده و ایالغوسی بر دورده . بو اسمک «تارخان» کله سندن مشتق اولدیغی و «تارخانلر» ک مجلسلرنده سوبله ن بستره علم اولدیغی آکلا شیلور [۲].

اولنک . «بابور شاه» ، عروض رساله سنده «بحر منسرخ» ک یکریمی مستعمل و اون درت مخترع وزنلرندن بحث ایدرکن ، بو مستعمل وزنلرک بشتنجی سنده «اولنک» لر حقنده معلومات ویریر : «ترک شعراسی بو وزن دا داغی رباعی دیک ایکی بیت دین ارتوق اتماسلار . بو وزن اترک آراسیده بر سرود بارکم النک دیرلار ، اکثر طوی لارده ایتورلار ،

[۱] «ویانا فوشوق سرودی دورکیم آتی ترکی دیب دورلار . و بولفظ انکا علم بولوبتور . واول غایت دین تاشقاری دلپسند روح افزا ونهایت دین متجاوز عیش اهلپغه سودمند و مجلس آرا سروددر . آنداق که سلاطین آتی یخشی آیتورنی تربیت لار که قیلپ دورلار ترکی کوی لقبی بیله مشهوردر . واول ترکی داغی رمل مئمن مقصور وزنیدا واقع دور آنداق کیم

ای سعادت مطلبی اول عارض ماهینک سینینک اهل ینش قبله کاهی خاک درکاهینک سینینک و بو وزن نینک غایت روانلیغ و لطافتی دین و روح برورلیغی و سلاستی دین اوز دبانلارین ، که جمیع دواوین آراسیدا بدزلارا جان دیک و کواکب ایچره خورشید رخشان دیک واقع بولوبتور ، باشتین ایاق بو وزن التزام قیلپ ترتیب بیرپ دورلار » [میزان الاوزان] . «سلطان حسین میرزانی نک زمانیدا نه بر سرود چیتکی کیم ترکی کا اوق موسوم بولدی ، انکا داغی اوشبو وزنی تقسیم قیلورلار . اول داغی ایکی دورده باغلانیب تور :

کیلکیل ای آرام جان مین خسته تارتای انتظار قیلدی هجرینک ناتوان قیلدی شوقینک بقرار

بو وزن ترک آراسیدا قوشوق غه موسوم دور » [بابور شاه ، عروض رساله سی] .
[۲] اسکی تورك دولترنده «تارخاناق» حقنده تورکیات مجموعه سی ، ج ۲ ، ص ۷۶ .

بو وزن انكا مخصوص در . اول سرودغه تقسيم قیلورده هر مصرع دین صونك یاریار
لفظین کیتورلار . سلطان حسین میرزانیك زمانیدا چیققان ترکی نینك ایالغو دوری
اورنیغه بولنك نی ترتیب بیریلدی ، خیلی رباینده و یخشی کیلیدی :

دشمن ایمیش دوستلار انکلامادیم	مونجه جفا جانمغه چاغلانمادیم
حله خورا مودور خلعتینکیز	نیر اعظم مودور طلعتینکیز
سرونی موزون دیسه بونی چه یوقتور	باغ نچه خوب ایسه کونی چه یوقتور

[ورق ۱۴۷ ، بیلیوتهك ناسبونال]

« نوائی » نك « میزان الاوزان » نده بوندن هیچ بحث یوقدر . یالکیز ، المزدده کی چغتای
لقنلرینك ویردیکی معلوماته و اونجی عصر چغتای شاعرلرینك عمومی استعمالنه کوره ، بونك
بر نوع « دوکون تورکوسی » اولدیغی آکلاشیلیور . « پاوه ده قورتی » ، بونك دوکونلرده
سویلهن بر نوع تورکو اولدیغی ، کنج قیزلرک کلین اونده دامادك و کووه کی اونده ایسه
کلینك مدایحنی ترنم ایتدکلرینی تصریح ایدیور [شرق تورکجهسی لغتی ، ۷۸] . فی الحقیقه
داها « نوائی » نك « اسکندرنامه » سنده ، اوزمانکی دوکونلرده « های اولنك های »
تقراتی تورکولر سویلهندیکنی کورویور :

که توی اولتی ایام عیش و طرب	آیاغی کیتور جامیکنی لب بلب
نواجیک که های های اولنك های اولنك	مغنی توزوب چنکه زبینه چنك

[اسکندرنامه ، خصوصی کتبخانه مزده کی نسخه]

تورکستانده اوزبکلر آراسنده حالا موجود اولان بو « اولنك » لرك ، « تورکستان چینی »
تورککرندهده موجود اولدیغی « غرونار » آکلاتیور . اوکا کوره ، اورا تورککرنده کی
ازدواج مراسمی ، اسلامیتدن اولکی قومی آیینلره پک زیاده مشاهدی ؛ و « اولنك » لرك
تقراتی تشکیل ایدن « های های اولنك های اولنك » پارچهسی ، معناسی الیوم لایقیله
آکلاشیلمايان اسکی و دینی بر ازدواج الهیسی بقیه سیدر . یالکیز ، « غرونار » بونی ارککلرک
ترنم ایتدیکنی سویلیور : اوله نه جک ارکک ، دوستلریله برلکده ، دست ازدواجنی طلب
ایده جکی قیزک اوینه کیتدیکی ائنده بو نغمه ترنم ایدیلر مش . « ئولهن » یاخود « اولنك »
بو معناسیله قیرغیزلر آراسندهده معلومدر [۱] .

[۱] F. Grenard, le Turquestan et le Tibet, 248 - 249 — « رادلوف » ك

ویردیکی معلوماته کوره ، قازاق - قیرغیزلرک منظوم ادبیاتنده « اوله نك » لرك مهم بر موقع اشغال

هنگ. « نوائى » نك بحث ايتديكى نظم شكلارندن بريى ده ، زفاف و قيز كوتورمه مراسمنده سويله ن « چنكه » لردر . « ميزان الاوزان » ده بو شكه عائد شو معلومات واردر : « يانا چنكه دوركه ترك اولوسى زفاف و قيز كوچورور طويلاريدا آنى آيتورلر و اول سرودى دور بغايت مؤثر . و ايكي دور ، بيرى هيچ وزن بيله راست ائماس ؛ و بير نوعى بير بيت آيتيلوركيم منسرخ مطوى موقوف بحرى دورور . و يار لفظينى رديف اورنيغه مذكور قيلورلار . آنداق كيم (بيت)

قايسى چن دين ايسپ كىلدى صبا ياربار كيم دميدن توشى اوت جانم آرا ياربار
[ورق ۱۲۵ ، بيليوتهك ناسيونال]

بومعلومات عينا « پاوه دوقورتى » ك لغتنده دخى موجوددر . « بابور » ك اثرنده موجود اولمايان بو شكل نظم حقنده سليمان افنديك و يردىكي ايضاحات و بالخاصه « نوائى » نك « اسكندرنامه » سندن كتيرديكى مثال شايان دقت اولوب ، « ميزان الاوزان » ده كى معلوماتى

ايدەر . بونلر درت مصراعلى اولوب برنجى و دردنچى مصراعلر مقفادر ؛ هر مصراع اوچ بارچه دن مركب اولوب هر بارچه ده اورغو واردر . بوشكل ، بالبداهه شعر انشاد ايدىلديكى زمان قوللايلير ؛ شاعرك حافظه سنده قافيه لى چيفت مصراعلر هر حالده چوقدر ؛ او ، سويله مك ايسته ديكى فكري بونلردن بزىك صوكنه كتير بومرك صورتيله يالكنز دردنچى مصراعه قافيه آرامقى مجبوريتنده قاليركه ، بوده ، شهبه سز ، مشكل برشى دكلدر . معنا جهتيله ايلك ايكي مصراعله صوك ايكي مصراع آراسنده هيچ برابطه بولونماستك سبي ، بو ايضاحاتله پك قولاي آكلاشيلير [رادلوف ، تورك خلق ادبياتى نمونه لرى ، III ، متن مقدمه سندن ، XXII - XXIII] . قازاق - قيرغيز اتنوگرافياسى حقنده پك قيمتلى مشاهداتى اولان توركيات انستيتوسى آسيستانلردن عبدالقادر بك بك شفاها بيلديرديكنه كوره بونلر اون بر هاليدر ؛ و پك زياده شايع و مستعملدر . « تارانيچيلر » ده كنج اركلرك سويله دكلرى دوكون اوله نكلرندن نمونه « پاتوسوف » ك اثرنده موجوددر :

هاى هاى اولنك هاى اولنك كل قايدا بار	بر ياخشى غه بريمان هر پرده بار
هاى هاى اولنك هاى اولنك بارموجيات	قارچيغه ديك بو بونكغه بولدوم صياد
هاى هاى اولنك هاى اولنك هاى نى قىلدى	خنجر آلوب پوره كنى باره قىلدى
هاى هاى اولنك هاى اولنك قار كيله دور	بركى خزان طون كيوب ياركيله دور
بركى خزان طونى نيك بركى تولا	قز آلمانان بيكيت نيك دردى تولا

[تارانيچى شعرلى ، پترسبورغ ، ۱۸۹۰ ، ۵۷]

هچائى اولقله برابر ، بو بارچه نك وزنيله ، « بابور شاه » ك ذكر ايتديكى عروضى بارچه آراسنده كى مطابقت كيه كوزه چارچماق قايىل دكلدر . عروض وزنيله يازيلان بو اوله نك كفته لر نيك ، دوقوزنجى عصرده قلاسيق تورك ادبياتنك انكشافى نتيجه سنده ميدانه چيقديغى ومعافيه اسكى خلق اوله نكلرى عننه سندن بوسبوتون آريلاما يهرق اولنك تأميرى آلتنده قالينديغى واضحا كورونيور .

اكمل و تاييد ايتمكده در: «چنكه: چنكيار عروسى قارشيلادقلى وقت رقص ايدهرك، دف چالارق چاغيردقلى بر لحن مخصوصدر. اكثر يا يار يار لفظنى آخريته ردیف ايدرلر (سليمان افندی بوراده «ميزان الاوزان» ده كي مثالی ده ذکر ایدیور).

اياغی کیتور جامیکنی لب لب	که طوی اولتی ایام عیش و طرب
معنی توزوب چنكه زبندہ چنك	نوا جيك که های اولنك های اولنك
دیانت-ین که جان قارداشیم یاریار	مین آیتای که مونکلوغ باشیم یار یار
نوابی چو سرمزینك چین کادور	سرودینك داغی سور آرا چنكه دور
ایالغونك نیجه یار یار اولغوسی	مینك ییغلاریم زار زار اولغوسی

[لفت چفتای ، ۱۵۳]

«نوائی» نك یوقاریکی ایضا حاتنده باشلیجه ایکی نقطه جالب دقتدر: اولاً، آکلاپورزکه، بو «چنكه» نك، عروض وزنلرندن هیچ برینه اویمایان یعنی هجائی تورک وزنیله یازیلان بر نوعی واردرکه، شبهه سز، اصل خلق «چنكه» سی بودر. مؤخرآ، مدنی مرکز لرده ایران ادبیاتنك و عروض وزننك تأثیراتی تعمیم ایدهرك، ایکی خلق ادبیاتی عنصرلریله ایران ادبیاتی عنصرلرینك امتزاجندن یکی قلاسیق تورک ادبیاتی شکللری دوغمغه باشلادینی صیراده، عروض وزنیله او اسکی «چنكه» بسته سیله سوبله نه جك تورکجه شعرلرده یازیلمغه باشلامش در. بونلرک اسکی هجائی شکللرینك «۱۱» لی اولدیغنی قولایجه تخمین ایده بیلیرز: چونكه، اساساً هجائی «چنكه» لرده ردیف اولارق علاوه ایدیلن «یار یار» قالدیریلاجق اولورسه، متباقی قسم ۱۱ هجالیلرله تعادل ایدر؛ یعنی اونبر هجالی خلق نظم لرینه «یار یار» ك علاوه سی اونی عروضك «بحر منسرخ مطوی» سی حالته صوقار. ثانیاً «اوله نك» لرك مؤخرآ تشکل ایدهن عروضی شکللری یته «بحر منسرخ مطوی» دن اولدیغنه کوره، اونلرک اسکی خلق شکللرینك ده ۱۱ هجالی اولدیغنی استدلال ایده بیلیرز. یوقاریده «بابور شاه» دن نقلاً کتیردیکمز مثال، عروض ایله یازیلیش اولان «اوله نك» لرك ده ۱۱ هجالیلرله تعادلنی کوسترمکده در. کرک «اوله نك» لرك، کرک «چنكه» لرك بوعروضی شکللرینك، اورتا آسیا ادبیاتنده هجری دوقوزنجی عصرده طوغمش اولسه بیله، چوق بویوک بر احتمال ایله، بو عصرک ایکنجی نصفنده انکشاف ایتدیکنی تخمین ایده بیلیرز؛ بونلری داها اولکی زمانلرده ارجاع ایتک، فکر مزجه، قابل دکلدر [۱].

[۱] قریم نوغایلرنده موجود اولان «چینك، چینغ»، «باشقیرلرده کی «چیکلهو»، تارانیجیلرده کی «چین»، «ایشته بو «چنكه» دن باشقا برشی دکلدر. عبدالقادر بکک ویردیکی شفاهی معلوماته کوره،

مۇھىت نامە . « نوائى » نىڭ بىر تىپىدىكى تۈرك شەكىللەردىن بىرىدۇر . « ياناھم تۈرك اولو سىدە بىر سۈرۈدى دور كىم مۇھىت نامە دىرلار ، واول ھىزج مىسدىس بىر يىلدا دور و حالا مەتۈك دور . واول وزن بۇدركىم :

مىنى آغزىنىڭ اوچون شىدا قىلىپ سىن مىنكا يوق قاينۇنى پىدا قىياپ سىن «

اورتا ئاسيا تۈرك ادبىياتىغا مۇخسۇس اولان بوشكەك ، « نوائى » دورىدە ئارتق مەتۈك اولدىغىنى كۈستەرن شىوافادە ، « بابور شىاھ » ك اوندن ئىچۈن بىر تىپىدە دىكىنە دە اىضاح ايدە بىلەر . بوشكەك دە ، ھىر حالدا ، دوقوزىنچى عەسىردە وجودە كەلش اولاجقىدۇر .

مىستىزاد . « نوائى » يەنە اورتە ئاسيا ادبىياتىغا مۇخسۇس اولان سۈرۈدلەر آراسىدە بۇدە « مىستىزاد » دن بىر تىپىدۇر . نەزم شەكلى اولمىق اعتبارىلە بونىڭ قىلاسىق ادبىياتىدە كى ماھىتى ، انواعى و تەكلىمى ھىقندە « تۈرك ادبىياتى تارىخى » مىزدە معلومات وىرمىشەك [ايكىنچى كىتاب ، ۲۱۱] . يالەز ، دوقوزىنچى عەسىر تۈرك مۇسقىلى تارىخى اعتبارىلە شىيان دقت اولان « نوائى » نىڭ افادە سىنى « مىزان الاولزان » دن عىنا ئىقل ايدىيورۇز : « ياناھم بو خلق آراسىدا بىر سۈرۈد بارا ياكەندۇر كىم ھىزج مىشەن اخىر بىر مۇندۇف وزىنىدا انكا يىت باغلاب يىت نىنىڭ

باشقىردە دۈكۈنلەردە قىزى بابا اوندن كۈتۈرۈرلەكن ، دۈكۈنە دىعۈتلى اولان بوتۇن قىزلەر « چىكەلەر » لەر ، و « چىكەلەر » غايت المى ، ھىسرتلى بىر آھنەكلە سۈيەلەر . تارائىچىلەردە دىكەن كۈتۈرۈرلەكن اوفى بىر خالىيە اوتۇرتۇپ دىرت طرفىدىن دىرت كىشى طۇتار واختىيار بىر قادىن « چىن ئىقۇرۇر » يەنى بىر آھنەك مۇخسۇس ابلە « چىن » سۈيەر :

يىغلامە قىز يىغلامە (قىز) تۈيۈنك بولدى	آلتۇن كەلۈك كۈشۈكە اويۇنك بولدى
اول باشلاپ خدانى ياد ايتالى	مىھىر نىنىڭ رۈھنى شاد ايتالى
يىغلامە قىز يىغلامە (قىز) خوش بولۇرسىز	قارچىغە دىكەن يىكەت كە توش بولۇرسىز (الخ ...)
	[يانتۇسوف ، تارائىچى شەئىرى ، ۵۹]

آرادە بىستە ضرورتى دولايىسىلە علاوہ ايدىلەن (قىز) كەلەسى چىقارلىنىجە ، بونلۇك ۱۱ ھىجلى اولدىغىنى آ كەلەشلىيور . يوقارى « نوائى » دن ئىقل ايتىدىكىمىز مىثال دە ، عىروض وزىنىدە اولمىقلە بىر بىر ، صۈكەندە كى « يارىار » چىقارلا بىلاق اولۇرسە ، ۱۱ ھىجلىيە مىساۋى بىر قىمەت كىمە عىرض ايدەر . « تارائىچى » لەر مۇخسۇس اولان بو « چىن » پارچەسى ، « نوائى » نىڭ ، عىروض وزىنلەردىن ھىبىچ بىرنە اويىمادىغىنى سۈيەلە دىكى اسكى خلق « چىكە » لرى ھىقندە بىزە بىر فەكر وىرە بىلەر .

مصر اعی دین سونکرا همول بحرینک ایکی رکنین اضافہ قلیب سرود نغماتی غہ راست
کیلتورورلار ایرمش و آنی مستزاد دیرلار ایرمش . انداق کیم (نظم)

ای حسنونکا ذرات جهان ایجره تجلی مظهر سنکا اشیا
سین لطف بیله کون و مکان اہلیغہ مولی عالم سنکا مولی

عرصہ واری . « میزان الاوزان » ده، اورتہ آسیا ادبیاتہ عائداولما یوب « عراق تورکنلری »
آراسندہ شایع بولونان بونامدہ برسروددن داها بحث ایدیلیور : « یانا عراق اہلی تراکھ
سیدا سرودی دور شایع کیم آنی عرض واری دیرلار و آئینک یتتی کوپراک ہزج مٹمن
سالمدا باغلانور . انداق کیم (بیت)

سقیہم رہم خری دوداغونک کوثرین دور بومی فی ایچانوک نقلی حدیثونک شکریندین دور
ورمل مٹمن وزنیدا ہم آیتورلار (بیت)

دولت وصل التماسی فی حکایت دور منکا بوکہ یادینک بیرلہ جان بیر سام کفایت دور منکا
فی الحقیقہ ، آذری ادبیاتندہ بوورندہ یازیلش اثرلرک ، اسکییدن بری ، پک چوق
اولدیغنی بیلورز . لکن ، « عراقلیلر » ہ مخصوص اولان بو سرود حقندہ ، دیگر منبعلردہ باشقا
هیچ بر معلوماتہ تصادف ایدہمہدک . تورک موسیقیسی تاریخی حقندہ ہنوز پک ابتدائی
بر حالہ بولونان تدقیقات ایلرلہدکجہ ، بونلر حقندہ داها صریح وداها اطرافلی معلومات
ایدینہ بیله جکمز طبعیدر .

« نوائی » بونلردن باشقا « اوزان » لرک « اوزماغ » نامی آلتندہ نغمہلری اولدیغنی
واوز بکلرک « بودای بودای » آدلی برسرودلری بولوندیغنی سویلہ مککہ برابر ، « عروضک
هیچ بر وزنیلہ تطابق ایتمہین » بو شکلر حقندہ معلومات ویرمہی موضوعدن خارج عد
ایدیور . دوغرودن دوغرویہ تورکلرک خلق ادبیاتی شکلرینہ عائداولان بوموضوعلر ،
بوکوچوک مقالہ مزک شمولی خارجندہ اولدیغندن ، ایلریدہ سائر خلق ادبیاتی شکلریلہ
برلکدہ تدقیق ایتمک اوزرہ ، شیمدیلک زده اونلری مسکوت براقہ جفن .